

Baráth Tibor

Pihenő

János király legendája,**avagy „rockosított” legitimáció a Kádár-kori Magyarországon**

1983 augusztusában mutatták be Budapesten hét előadásban az első magyar rockoperát, Szőrényi Levente – Bródy János szerzeményét, Koltay Gábor rendezésében, Boldizsár Miklós librettójával, az „István, a király”-t. Az előadásnak, amelyről hangfelvétel és film is készült, fergeteges sikere volt, minden alkalommal legalább tízezer ember szorongott a városligeti Királydomb tövében.

A szárba szökkenő öröm érzete, hogy államalapítónk legendás személye rockopera témájával engedélyeztetett, beárnyékolta azonban azt a kultúrhistoriai jelentőségű tény, hogy a szerzőknek és a rendezőnek egy füst alatt sikerült megalkotniuk a „fejlett szocializmus viszonyainak megfelelő” István király képet is, s mi több: kicsiholni magukból a kádárizmus „szentistváni” gondolatát. Elismerésre méltó szellemi teljesítmény, ám ennek is történelmi közgondolkodásunk lett a kárvalottja.

Olyan károsodás ez, amelyet több tucat vastkos történelmi monográfia, mesterfokon megírt esszé, vagy hiteles dokumentumfilm sem hozhat helyre. Hogy a történelmi múlt politikai szükségletek szerinti átideologizálása nem a véletlen műve volt, hanem tudatos szándék szülte, azt igazoljuk a rendező saját szavaival. Az előadás alkalmából kiadott műsorfüzetben Koltay Gábor a következőket mondta: *„Olyan zenés filmet képzelünk el, amely a magyar történelemről, annak egy bizonyos szakaszáról gondolkodik, de a felvetett kérdések érvényesek lehetnek más történelmi korokra is. Azaz a felvetett kérdések ilyen értelemben kortalanok. Más szóval: ... az előadásban és a filmben felvetett gondolatok nemcsak egy adott történelmi kort idéznek fel, hanem elsősorban István és Koppány konfliktusán keresztül olyan általánosítható tapasztalatok tudatosítására, mélyebb végiggondolására, az ezzel kapcsolatos történelmi folyamatok elemzésére nyújtnak lehetőséget, amelyek a felnövekvő nemzedékek tudatában – gyakori tapasztalatunk szerint – mindmáig nem kellő összefüggésrendszerben és hangsúlyok szerint vannak jelen.”*

A didaktikus szándék nemes, a fejekben való rendcsinálás programja több évszázados értelmiségi rögeszme, amelynek vonzerejét az sem csökkentette, hogy egyes nekibuzdult rendcsinálók a ráncba szedett eszmék befogadására alkalmatlan kobakokat olykor-olykor lemetélték... Lássuk hát a szándék megvalósulását: melyek azok az „általánosítható, más történelmi korokra is érvényes tapasztalatok”, amelyeket a szerzők tudatosítani akartak? Hol és miben akartak rendet csinálni honfitársaink zavaros fejében?

A rockopera történelmünknek Géza halálától Koppány lázadását majd leverését követően István megkoronázásáig terjedő szakaszát eleveníti fel. Az aktualizálás az előadásban „dramaturgiai” akkor következik be, amikor az ősi hagyományokat és – belőlük fakadóan – saját örökösödése jogát védő Koppány szájából felhangzik 48-as és 56-os forradalmaink sorskérdése: „Rabok legyünk vagy szabadok?” Ezzel azonban nemcsak Koppány emelkedik forradalmaink néptribunusi magaslataira – megteremtve ezáltal az előadás legforróbb és legmélyebb közönségrezonanciát kiváltó pillanatait –, hanem a hatalom megszerzése érdekében külföldről zsoldosokat behívó István is óhatatlanul Ferenc József-i és Kádár János-i szintre süllyed alá. Eme „dramaturgiai bravúr” folytán a politikummá felmagasztosított történelem

„kellő összefüggésrendszerben és hangsúlyok szerint” válik értelmezhetővé...

A rockopera Istvánja trónörökösként tisztá lelkű, idealista ifjú, aki nem kívánja az összecsapást Koppánnyal. Tetteit nem a hatalomvágy vezérli, hanem az ország sorsáért érzett felelősség. Még trónját is felajánlja nagylelkűen ellenfelének: *„Tiéd a trón, ha vállalod, mit meg kell tenned. Kezünkben van egy nép és az ország sorsa: Rómába vezet minden út, vagy a pusztulásba.”* Sarolt a lelkiismereti problémákba belegabalyodó fiát arra a bölcsességre okítja, amely ezen a tájon idővel az elnyomók kollektív tapasztalata lett: *„...mást itt e nép meg nem ért, csak túlerőt.”* Az elveihez makacsul ragaszkodó Koppány visszautasítja az István által felkínált hatalmat, amelyért idegen érdekek szolgálatába kellene szegődnie, s egyúttal a hatalmi harcra is lerántja az ideológiai köntöst: *„Pogánynak tartanak, mert szembeszállok a hódítókkal. Bünt kiáltanak, hol szabadságát védi az ország.”* Koppány „forradalmának” leverése után a győztesek a középkori misztériumjátékok és a XX. századi totalitárius politikai ideológiák közös szabályai szerint a győztest bölcsnek és igazságosnak, az elbukottat pedig gonosznak kiáltják ki. A kegyes lelkű István még hajlamos a megbékélésre, ám következik a harmadik lecke a közép-európai „reálpolitikából”: már a megbocsátás kérése is árulás, és Sarolt az államrezonná nyilvánított „rendcsinálás” jegyében Koppány holttestének felnégyelésére szólítja fel fiát, amit az – rövid, de hatásos lelkítusa után – meg is tesz. Abban a pillanatban, amikor Koppány testét felnégyelik, István fejére száll korona.

Végül a negyedik történelmi lecke: Istvánt megkoronázzák, és ugyanaz a tömeg, amely az elébb még Koppányt éltette, most önfelédlt hálaadó énekekre fakad: *„Felkelt a napunk, István a mi urunk. Árad a kegyelem fénye reánk, hálás a szíviünk, zengjen az örömiünk, szép Magyarország, édes hazánk.”* A háttérben fél kilométeres trikolor kél, petárdák robbannak,

lézersugarak villódnak, s felhangzik a rokokósított Himnusz, amelyet előadásonként több mint tízezer néző énekelt együtt a színészekkel. Voltak azonban olyanok is, akik Koppányt éltették. Néhány tucat konok kézben pedig minden alkalommal kigyúltak az emlékezés gyertyái...

Végül is Koppány és forradalmaink kérdésére – *„Rabok legyünk vagy szabadok?”* – az előadás azt a választ adta, hogy „szabadok ugyan nem lehettek, de hálásak igen, mert árad a kegyelem fénye reátok, s ráadásul még magyarnak is érezhetitek magatokat, na persze módjával, és szigorú rendőri felügyelet alatt.” (Ez utóbbi szó szerint értendő: minden előadás alkalmával ugyanis több száz rendőr és ifjú gárdista ügyelt arra, nehogy a túltengő nemzeti érzület megengedhetetlen hevülést – pl.: szabadságvágyat – váltson ki a nagyérdemű publikumból) Ez az előadásból kicsendülő válasz a kádárizmus „szentistváni gondolata”.

Ám az előadásnak ennél több érdeme van. A szerzők és rendező szándéka szerint kortalannak tekintett történelmi tapasztalatok Kádár és a Kádár-rendszer apologetikáját szolgálják. Ennek érdekében lényeges különbségeket kellett nem létezőnek tekinteniük. A darab Istvánja, aki a legendák Szent Istvánjára inkább hasonlít, mint a történelem egykor élt szereplőjére, csupa olyan tulajdonsággal rendelkezik, amellyel a pártpropaganda igyekezett tisztára mosni Kádár 56-os szerepét. Hatalomvágy nem hevíti, csak az ország sorsát félti, felelősségérzete és a helyzet szülte kényszer szorítja arra, hogy az ország jövőjét „felelőtlen” szabadságvágyukkal kockára tévő „lázaókkal” leszámoljon. A megtorlást is kényszer hatása alatt, mintegy vonakodva vállalja, ám az eredmény önmagáért beszél: megteremti a békés országépítés feltételeit, s egyúttal az ország függetlenségét is. („Törvényeid elfogadtam, de más szolgája nem leszek... Veled uram, de nélküled!” – éneklé István a fináléban.) Olyan kép ez, amellyel a

Kádár-rendszer szívesen azonosult, nemcsak azért, mert saját propagandájának visszhangja kedvesen csengett a fülének, hanem azért is, mert a nemzeti érdekvédelem mint legitímációs elv ezer évet áthidaló kontinuitást teremt számára, amelyen át még a nemzet Panteonjába is besétálni reménykedhet.

Mégis rosszhiszemű túlzásnak tűnhetne ehelyütt „János királyról” írni, ha a szocialista valóság elevensége felül nem múlta volna mindenféle földhözragadt okoskodás sivárságát. Úgy szól a fáma, hogy a budapesti pártbizottság első titkára – hála neki is – személyesen fogadta a darab alkotóit, hogy maga valamint Kádár elvtárs nevében gratuláljon a jól sikerült produkcióhoz, s összekacsintva hozzátegye, hogy „János király” is megértette ám a célzást – bravó! –, sőt, ő még azt is meg tudná mondani, hogy kit jelképez Koppany, ha a hely szelleme – s itt kezével a lehallgatóberendezésekre utaló mozdulatot tett – nem készítené még őt is hallgatásra.

De most térjünk rá arra, hogy miért is hazugok az apologetikus szándékból kiötlött „kortalan történelmi párhuzamok”. Az előadás egésze azt sugallja, hogy történelmünk során a központi hatalommal szembeszegülő szabadságvágy (lázadás) mindig az ország függetlenségét és a haladást veszélyeztette. Ez igaz volt mindaddig, amíg Magyarország független államként létezett, de nem volt igaz Mohácsot követően, amikor a központosítási törekvések rendszerint idegen hatalmak részéről jelentkeztek. Azóta szabadságmozgalmaink a nemzeti fejlődés független és önálló kereteinek a helyreállítását is célozták. Így volt ez a Rákóczi-szabadságharc idején, így volt 1848–49-ben és így volt 1956-ban is. Hamis az a szemlélet is, amely egy politikai korszak „eredményét” azonosítja a korszak meghatározó politikai személyiségének a szándékaival, azt állítván, hogy ami történt, az azért történt úgy, mert az illető úgy akarta. Ugyanolyan hiba volna

az istváni műben Szent István szándékainak testreöltöttségét felfedezni, mint a korabeli magyar viszonyokban valamiféle, a nemzet megmentésére irányuló – egyébként soha nem létezett – „56-os Kádár-terv” megvalósulását látni. Szomszédainknál kedvezőbb akkori helyzetünket elsősorban azoknak a felismeréseknek köszönhetjük, amelyeket az 56-os forradalom és mártírjainak helytállása sulykolt a „normalizálás” szovjet és magyar kivitelezőinek a fejébe. Az a történelmi lecke pedig úgy szólt, hogy ez a nép, ha felbőszítik, fittyet hány minden államrezonnak, s még a túlerőt sem tiszteli. Jó lesz tehát csínján bántani vele. Ehhez aztán kedvező külső körülmények is társultak: a hidegháború az utolsókat rúgta, és küszöbön állt a kelet–nyugati kapcsolatok fellendülése. Ennyi és nem több a kádárizmus „sikerének” a titka.

Szent Istvánnak Kádár személyével való azonosítása is teljességgel megalapozatlan és történelmietlen. Istvánnak ugyanis módjában állt választani a bizánci és nyugati kereszténység között, míg Kádárnak ilyen választási lehetősége Kelet és Nyugat között nem volt. Nem is lehetett, és nemcsak azért, mert a külpolitikai feltételek nem voltak azonosak, hanem azért is, mert míg István a saját belső helyzetének a megszilárdítása végett hívott be külső segítséget, addig 1956-ban egy külső hatalom keresett és talált – Kádár személyében – saját befolyásának átmentésére vállalkozó személyt. István korában a magyar társadalomfejlődés nyugati orientációja és a bizáncinál fejlettebb és életképebb nyugat-európai modell átvételét jelentette, ami ötszáz évig a független államiság kereteiben végbemenő fejlődés lehetőségét eredményezte. Ezzel szemben 1956. november 4-én – akárcsak 1948-ban – megszakadt a magyar társadalom demokratizálódásának alig megindult folyamata, s bekövetkezett egy fejletlenebb gazdasági-társadalmi modellhez való visszaigazodás, amely közel öt-

száz éve tartó függő helyzetünk szomorú folyamatoságát jelentette.

Végül István király Koppányt mint politikai ellenfelét négyeltette fel, nem úgy, mint Kádár, aki Nagy Imrének és mártírtársainak a kivégzésével saját elvtársainak a likvidálására vállalkozott, olyanokéra, akik – vele együtt – az MSZMP alapító tagjai voltak. Bárki bármit vélekedjék is, Nagy Imre gyilkosának nincs helye a nemzet Panteonjában.

Az akkori helyzetből kivezető út állomásai Nagy Imre rehabilitálása, az 1956-os forradalom követeléseinek és vívmányainak elismerése a kerekasztal-tárgyalásokon, amelyet a nemzet érdekeinek védelmére magát elkötelezett politikai vezetésnek kellett megkötnie az öntudatára ébredt társadalommal, és elfogadtatnia a Szovjetunióval. Nem volt

könnyű út és nem is volt mindenki számára járható. A 80-as évek válságából csak ez az egyetlen út vezetett a nemzet megmaradásához. Minden más csak az elnyomorodásnak, a lelki és szellemi sorvadásnak egyre mélyebb bugyraiba vezetett volna minden bizonnyal. Ha létezik a Szent István-i gondolatnak korunkra érvényes „reálpolitikai” megfogalmazása, úgy minden bizonnyal ez az.

Felhasznált irodalom

- ☞ Emericus (Krasznai Zoltán): János, a király avagy árad a kegyelem fénye reánk. In: Szamizdat '81-89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból. Szerk.: Demszky Gábor.
- ☞ AB-BESZÉLŐ KFT. Bp., 1990. 86-91.

Molnár G. Attila

Szolnok nem kért az avantgard színházból

1991. április 19-én a Liliomfi bemutatójával megnyitotta kapuit a felújított szolnoki Szigligeti Színház, Schwajda György igazgatósága idején. A csodálatos épület mind külsejével, mind technikai adottságaival messze felülmúlta elődjét, a város egyik nevezetességévé vált. A külső szemlélő előtt minden tökéletesnek tűnt. Ám a falak közt...

»A sok tapssal, éljenzéssel tarkított, szemmel, láthatóan jó hangulatú évadnyitót Schwajda Györgynek a színház fenntartásával kapcsolatos bejelentése hűtötte le némiképpen. Ezek szerint a színház szeptember 30-ig fizetőképes, ugyanis megdöbbenő és komolytalan módon mindkét önkormányzat (a városi és a megyei) ráhagyatkozott a sikeres színházról országos hírnevére, ezért egyetlen fillér támogatást sem adott a színháznak... – mondotta Schwajda György, majd hozzátet-

te: *...Én január óta többször tárgyaltam az ügyben mindkét önkormányzattal, ettől a perctől kezdve nem tárgyalok senkivel. Végezzük a dolgunkat, és ha kell, üres nézőtér előtt játszunk, de biztos vagyok benne, van hely, ahol szívesen befogadják a társulatot.*»¹

A szolnoki Szigligeti Színház igazgatója ezekkel a drámai szavakkal nyitotta az 1991-92-es évadot. Abban a város kulturális és költségvetési bizottságában is egyetértés volt, hogy a jó színház Szolnokhoz köti az embereket, polgárságot teremt, várossá teszi a várost. Akár még abban is része lehet, hogy mint rangos kulturális központ köré, főiskolák vagy egyetemek települjenek ide. A város végül felvállalta az intézményt.

1992 januárjában Schwajda György helyére új ember került a színház élére: a jeles költő, író, irodalomtörténész, Spiró György, aki 1986-tól a kaposvári Csiky Gergely Szín-